

TROYA YAKININDA YENİ KEŞFEDİLEN YAPAY SU KAYNAĞI TÜNELİ A NEW DISCOVERED WATER SPRING CAVE IN THE SURROUNDINGS OF TROY

Fecri Polat* Rıdvan Gölcük**

Özet

Tevfikiye köyünün kuzeyinde Kumkale köyüne giden yolun sağında yer alan ve “İki Kurnalı Çeşme” olarak bilinen, tarihi Tevfikiye köyünden eski olan çeşmenin etrafındaki mevki “İki Kurnalı Çeşme Mevkii” olarak bilinmektedir. Çeşmenin, Tevfikiye köyü kurulmadan önce, devşirme malzeme ile yapılmış olduğu belirlenmiştir. Schliemann’ın sözünü ettiği çeşmelere örnek olabilecek bu çeşmenin taş örgüsü, Erenköy/İntepe’deki Agios Georgios çeşmesine benzemektedir. Bu da Mübadele öncesi bu bölgede yaşayan Rumlar tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Köy muhtarlığı tarafından 2022 yılında çeşme çevresinde yapılan düzenleme çalışması sırasında çeşmenin arkasındaki yamaçta Troya sırtının batı yamacında bulunan yapay su toplama tünelleri sistemine¹ benzeyen ve çeşmeyi besleyen bir tünel ortaya çıkmıştır. Tünel ağzının her iki tarafının duvarlarla örülü olduğu görülmektedir. Bu iki duvarın üzerine uzun taş bloklar yerleştirilerek giriş yapılmıştır. Tünel ağzından çeşmeye kadar olan yaklaşık on metrelik mesafede ise suyun pişmiş toprak künklerle çeşmeye taşındığı görülmüştür. Bu tünelin ortaya çıkması, daha önce yakından incelenen Troya Aşağı Şehir platosunda bulunan tünel sistemi ve Sigeion sırtı/Subaşı Tepe’de tespit edilen su tünelleri ile birlikte yeniden geniş kapsamlı bir değerlendirme yapılmasını gerekli kılmıştır.

Günümüzde aktif şekilde kullanılan bu tarihi çeşme ve buradaki yapay su tüneli, diğerlerinin kullanımı konusunda daha net bilgiler sunabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Troya, Tarihi Çeşme, Su Tüneli, Su Kaynakları, Kaşkal.Kur.

---

* M.A., Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Troya Müzesi, Çanakkale/TÜRKİYE, fecri.polat@ktb.gov.tr ORCID: 0000-0003-1968-5903

** PhD., Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Troya Müzesi, Çanakkale/TÜRKİYE, ridvan.golcuk@ktb.gov.tr ORCID: 0000-0001-8683-0707

¹Troya sırtının batı yamacında keşfedilen ilk su tünelleri sistemine Prof. Dr. Manfred Korfmann tarafından İngilizce kullanımından dolayı “kaynak mağarası”, “su mağarası” ve “su kaynak mağarası” gibi isimler verilmiştir. Türkçe literatüre bu şekilde girmiş olmasına rağmen yapay tünellerden oluşan bu sitem için doğal bir oluşumu ifade eden mağara sözcüğünün kullanımı doğru değildir. Nitekim Manfred Korfman’ın da son dönem bazı yayınlarında su tüneli veya galeri şeklinde bir kullanım tercih ettiği görülmektedir. Prof. Dr. İlhan Kayan, su sızıntılarını toparlamak için yapılan bu tür kazıların “kaptaj” olarak isimlendirildiğini ve bu yapay tünellerin de “kaptaj tüneli, su tüneli, su toplama tüneli veya galeri” olarak isimlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Abstract

The location around the fountain, which is older than the historical Tevfikiye village, known as "İki Kurnalı Çeşme", constructed on the right of the road leading to Kumkale village in the north of Tevfikiye village, is known as " İki Kurnalı Çeşme Location". It was built before the foundation of Tevfikiye village and was constructed entirely of spolian materials. The stonework of this fountain, which could be an example of the fountains mentioned by Schliemann, is similar to that of the Hagios Georgios Fountain in Erenköy/İntepe. This also suggests that it was built by the Rums of the region. During the landscaping works carried out around the fountain by the Village Headman's Office in 2022, a man-made cave that feeds the fountain was revealed on the slope behind the fountain, similar to the spring water cave in Troy. It is seem that both sides of the cave mouth are surrounded by walls. The entrance was built by placing long stone blocks on these two walls. It was observed that the water was carried out to the fountain by terracotta pipes for a distance of approximately ten meters from the cave mouth to the fountain. The appereance of this spring with a man-made cave necessitated a comprehensive evaluation, together with the spring cave in the lower city plateau of Troy, which was previously closely examined, and the spring cave discovered in Sigeion ridge/Subaşı hill.

A detailed study of this historical fountain, which is actively used today, and the spring cave here will provide clearer information about the use of the fresh water with other fountains in the region.

Keywords: *Troy, Historical Fountain, Spring Cave, Water Springs, Kaşkal.Kur.*

1. GİRİŞ

Bir şehrin yaşamı için önkoşullardan bir tanesi tartışmasız sudur. Troya gibi önemli konuma sahip bir kent söz konusu olduğunda ise arkeolojik verilerin yanı sıra Homeros'un ölümsüz eseri İlyada destanına başvurmadan geri kalamıyoruz. Kentin coğrafyasının yanı sıra akarsularını da bu günkü konumlarıyla yazan ünlü ozan, su kaynakları ile ilgili de tarifler yapmaktadır. Akhilleus ve Hektor arasında Troya surları etrafında yaşanan kovalamaca sırasında da bu su kaynaklarından söz edilir:

Geçerler gözetleme yerini, yellerin dövdüğü incir ağacını,
surlardan uzaklaşır, girerler büyük yola,
varırlar güzel güzel akan iki pınara,
burgaçlı Skamandros'un iki kaynağı fişkirir orada,
birinden ılık bir su akar, bir duman tüter üstünde,
tıpkı ateşten çıkan duman gibi,
öbüründen yaz ortasında bile buz gibi bir su akar,
kar gibi, dolu gibi, donmuş su gibi soğuk.
Yunaklar vardır bu pınarların yakınında,
geniş, güzel, taştan yunaklar,
Troyalıların karlıları, güzel kızları bir zamanlar
parlak rubalarını yıkarlardı bu yunakların icinde,²
barış günlerinde, Akhaoğulları gelmeden önce.
Bu pınarın önünden geçtiler koşu koşu,

² Mehmet Ali Toprakkarıştıran tarafından verilen ve diğer kaynak kişiler tarafından da onaylanan şu bilgiler Homeros'un anlatımına o kadar yakındır ki: "Kadınlar, çeşmenin olduğu bölgeye iner ve Dümrek Çayı'nın aktığı zamanda çeşmenin önünden geçen çaydan, çay suyunun azaldığı zamanlar ise çeşmeden su alarak elbise yıkarlardı. O zamanlar etrafta çalı çırpı çok fazlaydı, onları yakarlardı. Bazen de yakacakları kadar odunu evden getirirlerdi. Yaktıkları ateşte su ısıtır elbiseleri yıkarlardı." (29.01.2024/Tevfikiye Köyü).

biri kaçıyor, öbürü arkadan kovalıyordu. (Homeros, 2008: 477).³

Korfmann döneminde Troya sırtının batı yamacında daha önce Schliemann tarafından tespit edilen su toplama tünellerinde çalışma başlatılmış ve buradan Hititler'de adı geçen Luwi şehri Wilusa ile beraber Wilios'un teşhisini destekleyen önemli veriler elde edilmiştir (Korfmann, 1998; 1999a; 2000a; 2001e; 2002). Bunun bir örneği de Sigeion'da tespit edilmiş ve Troya ile bağlantısı kurularak Rüstem Aslan ve Gebhard Bieg tarafından yayınlanmıştır (Bieg-Aslan, 2006: 133-146). Bunların bir benzerinin 2022 yılında Tefikiye köyünün kuzey yamacında tespit edilmesi ve bu kaynağın beslediği çeşmenin köylüler tarafından aktif şekilde kullanılıyor olması konunun yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Kullanılmaya devam eden bu çeşme ve kaynağı, daha önce keşfedilen söz konusu kaynakların etnoarkeolojik olarak yeniden değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

2. “İKİ KURNALI ÇEŞME” VE YAPAY SU TÜNELİ

Tefikiye köyünün kuzey yamacında Kumkale köyüne giden yolun sağında,

köylüler tarafından “İki Kurnalı Çeşme” olarak bilinen tarihi bir çeşme yer almaktadır (resim 1). Yola yakın olan ve ovaya doğru bakan çeşmenin üst tarafında bir oturma ve seyir alanı oluşturmak ve çeşmenin borularını yenilemek amacıyla Tefikiye köy muhtarlığı tarafından bir düzenleme çalışması yapılmıştır. Kepçe yardımıyla çeşmenin arkasındaki yamaçtan toprak alınarak düz bir alan elde edilmek istenmiştir. Arkeolog Fecri Polat ve Hüdayi Süha Can tarafından çevrede yapılan rutin kontroller sırasında kazılan alanda inceleme yapılmış ve bu çalışma sırasında yaklaşık 1,5 metre kazılan alanın yamacında bir delik açıldığı tespit edilmiştir (resim 2, 3). Çalışma durdurulmuş ve yapılan ilk gözlemlerde Troya'dan daha önce bildiğimiz su toplama sistemindeki tünellere benzer bir tünelin varlığı anlaşılmıştır. Troya Müze Müdürlüğü'ne bilgi verilmiş ve Müze Müdürü Rıdvan Gölçük, Troya Kazı Başkanı Prof. Dr. Rüstem Aslan, Müze Müdür Yardımcısı Kemal Çibuk ve Uzman Arkeolog Musa Tombul tarafından yapılan inceleme sonrası; insanların içeri girebilecekleri ve hayati tehlike oluşturabileceği düşüncesi ile tünele doğru açılan deliğin fotoğraflanıp kayıt altına alınmasından sonra kapatılmasına karar verilmiştir.

³ Prof. Dr. İlhan Kayan bu konuya şöyle yaklaşmaktadır: “Homer, İliada'da Troia'nın soğuk ve sıcak su kaynaklarından bahsetmektedir. Ancak günümüzde Troia yakın çevresinde sıcak su kaynakları bulunmamaktadır. Bunun nedeni, eski etekler boyunca var olan nispeten zayıf kaynakların

alüvyonlar altında kalarak kapanması olabilir. Böyle kaynaklardan su çıkışı devam etse bile, üzerlerini kaplayan, bazı yerlerde 10-15 m kalınlıktaki alüvyal örtü içinde suların dağılarak taban suyuna karışması mümkündür.” (Kayan, 2000: 141).

Resim 1: Tefikiye kuzey eteğindeki “İki Kurnalı Çeşme” ve çevresi genel görünümü

Resim 2: Çalışma sırasında düzleştirilen alanın yamacında açığa çıkan delik, tünelin ağız üst kısmına denk gelmektedir.

Açılan delikten tünelin Troya-Tevfikiye plato sırtının içine doğru uzadığı anlaşılmıştır. Su sızıntılarını toplamak için açılmış olan tünelin her iki tarafının duvarlarla örülü olduğu ve giriş üst örtüsünün bu iki duvarın üzerine konulan uzun taşlarla kapatıldığı görülmüştür. Giriş kısmının yüksekliği 1,70 m, genişliği 1,10 m ve içeriye doğru görünür uzunluğu yaklaşık 7 m olarak ölçülmüştür (resim 4). Köyün yamaçında kurulan evlerin inşası sırasında ve öncesinde yamaçtan akan toprakların tünel ağzını tamamen kapattığı ve üzerinde neredeyse 1,50 m bir dolgu oluşturduğu anlaşılmıştır. Düzleştirilen alanda tünel ağzının

alt seviyesine kadar ulaşılmıştır. Burada tünelden çeşmeye su taşıyan boruların tespiti için muhtarlık çalışanı Selami Çırpan tarafından kazma kürek yardımıyla kazı yapıldığı görülmüştür. Bu kazı sonucu pişmiş toprak künklerden yapılmış bir hat olduğu ortaya çıkmıştır. Tünelin ağzından çeşmeye kadar olan yaklaşık on metrelik bu künk döşemesi aktif olarak çalışmakta ve kaynaktan çıkan suyu çeşmeye taşımaktadır. Tünelin hemen doğu tarafında bir su kaynağı daha çeşmeye doğru borularla gelmektedir. Burada kazı yapılmadığı için ikinci bir su toplama tüneli olup olmadığı net olarak anlaşılamamıştır.

Resim 3: Çalışma sırasında açılan bu delik, su toplama tünelinin yamaçtan içeriye doğru açılan ağız üst kısmına denk gelmektedir.

Resim 4: Tevfikiye kuzey eteğindeki “İki Kurnalı Çeşme”yi besleyen su tünelinin girişi. Bu yapay tünelin içeri doğru uzadığı açıkça görülmektedir.

Troya’dan alınan taşlarla inşa edilen çeşme, iki kurnalıdır. Arka kısmı yamaç toprağına gömülü olan ve tek cepheli olarak inşa edilen çeşmenin doğu ve batı tarafına kademeli şekilde istinat duvarları örülmüştür. Bu duvarların, su yalaklarının toprakla dolmasını önlemek için inşa edildiği anlaşılmaktadır (resim 5). Çeşme ve iki yanındaki duvarların toplam uzunluğu (batı tarafında yıkılan kısım ile birlikte) yaklaşık 25 m, genişliği ise 75 cm’dir (yıkılan kısmın uzunluğu yaklaşık 3 m). Çeşme kemerli olup, derin bir nişe sahiptir (resim 7). Çeşmenin hemen önünde yer alan ve diğer yalıkları besleyen küçük yalak dışında kademeli olarak aşağıya inen iki adet yalak bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin uzunluğu 8,7 m, ikincisinin uzunluğu 8 m, genişlikleri 60 cm ve yükseklikleri 70 cm’dir (resim 6). Çeşmenin doğusunda yer alana iki kademeli istinat duvarlarından çeşmeye

yakın olanın uzunluğu 10,50 m, doğu ucunun yüksekliği 2 m, diğer kademesinin ise uzunluğu 5,20 m ve yüksekliği 1,6 m’dir. Çeşmenin batısında yer alan istinat duvarı ise yıkık kısım ile birlikte uzunluğu 9 m, yüksekliği ise yine 2 m’dir. Oturma yerinin (sekisinin) de yüksekliği 70 cm, genişliği 45 cm’dir (resim 8). İstinat duvarlarının üst taşı olarak kullanılan geniş taş blokların kalınlığı 15 cm’dir ve dışarı doğru hafif şapka yapmışlardır.

Çeşmenin önünde yer alan platform ise yine bir taş duvar örülerek elde edilen ve üzeri de taşla döşenen düz bir zeminden oluşmaktadır (resim 5). Platform oluşturmak için örülen duvarın yüksekliği 1,50 m’dir. İki tarafa doğru meyilli olarak inen ve iki yönlü rampa oluşturan platform, toprak zemine kadar inmekte ve çevresindeki yollarla birleşmektedir. Platformun toplam

uzunluğu ise 29,30 m'dir. Platformun rampa şeklinde inen batı tarafı kuzeye doğru hafif bir yay çizerek yola doğru inmektedir. Bu şekilde çeşme ile Tefikiye-

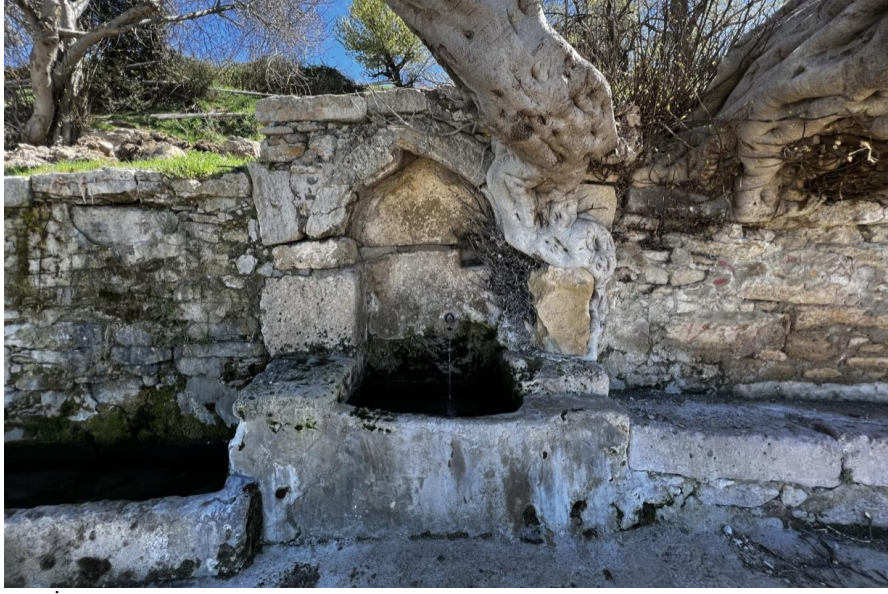
Kumkale yolu arasında bir bağlantı sağlanmıştır. Platformun genişliği ise çeşmenin önündeki yalaktan itibaren 5,90 m'dir.

Resim 5: “İki Kurnalı Çeşme”nin önünde yer alan platformdan çeşmenin görünümü

Resim 6: Tefikiye kuzey eteğindeki “İki Kurnalı Çeşme”nin doğu tarafında uzanan yalıklar

Resim 7: "İki Kurnalı Çeşme" ve çevresindeki duvarlar büyük incir ağacı tarafından tahrip edilmektedir

Resim 8: Çeşmenin batı kısmında yer alan oturma sekisi

Korfmann, Troya’da ki bu su sisteminin İlk Tunç Çağı’ndan itibaren geliştirilerek kullanıldığını vurgulamaktadır (Korfmann, 2001c: 404; Korfmann, 2001d: 281). Troya’da ortaya çıkan sistemin kollarından biri olma ihtimali olan bu tünel de hem Troya’nın batı tarafında yer alan tüneller hem de Sigeion’da bulunan tünel gibi uzun dönemler boyunca kullanılmış ve son olarak kaynağın önüne bir çeşme yapılmış olmalıdır. Troya ve Sigeion örneklerinde olduğu gibi buradaki tünelin de girişinde devasa bir incir ağacı yer almaktadır ve bu incir yakın çevredeki diğer çeşmelerle karşılaştırıldığında, iyi durumda koruna gelmiş çeşmeye zarar vermektedir.

“İki Kurnalı Çeşme”nin etrafındaki mevki de eski tapulardan “İki Kurnalı Çeşme Mevkii” olarak bilinmektedir (Polat, 2023: 138). Bu çeşmenin tarihinin ise 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)’nden kaçan göçmenler tarafından kurulan Tefikiye köyünden daha eski olduğu söylenmektedir. Osmanlı’nın Balkanlarda toprak kaybetmeye başlaması sonrası Çanakkale’ye ilk göçler 1878 yılının ocak ayında olmuştur. Ruslar’dan kaçan göçmenler Edirne’ye kadar gelmişlerdir. Edirne’nin de Ruslar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Ruslar, Keşan üzerine yürümüş ve bölgedeki göçmenler Trakya üzerinden Gelibolu’ya gelmiş ve buradan Lapseki ve Çanakkale’ye geçmişlerdir (Atabay, 2005: 92-107). Tıpkı MÖ 1000’li yıllarda Trakya üzerinden gelerek Troya’ya yerleşen ve bir kültür tabakası oluşturan Balkan kökenli gruplar gibi (Aslan, 2012), 19. yüzyılda da Balkanlar üzerinden gelen on beş aile Tefikiye köyünü kurmuştur (Polat, 2018a: 16; Polat,

2022: 285-317; Polat, 2022: 35-61; Polat, 2023: 44-56).

Çeşmenin yapım tekniği ve görünüşü olarak Erenköy/İntepe’deki Agios Georgios çeşmesine benzemesi, bu tarihi çeşmenin köyün kuruluşundan önce de var olduğunu göstermektedir. Troyadan alınan devşirme malzeme ile inşa edilen çeşmenin Mübadele öncesi bu bölgede yaşayan Rumlar tarafından yapılmış olduğu düşünülmektedir. Troya’yı kazan Heinrich Schliemann da Troas Bölgesi’ni detaylı şekilde gezmiş ve geçtiği köylerde ikinci kullanım malzemenin de söz etmiştir (Schliemann, 2014). 1881 yılında yaptığı Troas yolculuğu sırasında Troya çevresindeki köylerde ve özellikle antik dönem yerleşimlerine yakın alanlarda yapılan çeşmeleri anlatan Schliemann, devşirme malzemenin de çeşme inşaatlarında kullanıldığını söz eder:

Tüm yollar bu ve buna benzer çeşmelerle donatılmış, susamışların rahatça su içebilmesi için bir sürahi ya da ağaçtan ya da çinkodan yapılmış, zincirle çeşmeye bağlanmış bir kap da konulmuş. Bu çeşmelerin çoğunun üst kısmında ise, daha çok zengin köy çeşmelerinde, Kur’an’dan alıntılarla çeşmenin yaptırılması için parayı veren kişinin adı ve aynı zamanda çeşmenin ne zaman yaptırıldığının yazıldığı uzun bir yazıt da görülüyor. Eğer böyle bir çeşme eski bir yerleşimin içinde ya da yakınında ise, o zaman çeşmenin duvarlarında çok sayıda mermerden heykel parçaları da görülüyor (Schliemann, 1881: 5-6).

Daha önce köylüler tarafından içme suyu kaynağı olarak kullanılan çeşme, köye şebeke sularının bağlanması ile birlikte çoğunlukla hayvanların sulanmasında kullanılmaya devam edilmiştir. Çeşmenin önünde hayvanların su içmesi için birbirinin devamı şeklinde uzanan iki adet büyük yalak bulunmaktadır.

Köylülerle yapılan görüşmelerde ise çeşmenin kullanımı ile ilgili yetmiş yaş üzeri herkesin anıları birbiri ile uyumludur. Her söylediği diğer kaynak kişiler tarafından da doğrulanan Tefikiye köyü sakinlerinden 29 Ekim 1938 doğumlu olan Mehmet Ali Toprakkarıştıran (86), çeşme konusunda şu bilgileri vermektedir:

Eski tapularda o mevkinin adı “İki Kurnalı Çeşme Mevkii” olarak geçiyor. Çeşmenin Tefikiye köyünün kuruluşundan önce yapıldığı biliniyor ya da düşünülüyor. Büyük olasılıkla köy burada böyle bir kaynak suyu olduğundan dolayı kurulmuştur. Hatta ben Troya'nın dahi bu kaynaklar nedeniyle buraya kurulduğunu düşünüyorum. Bu çeşme olmasa ne Troya ne de bizim köy olurdu. Bütün köyün içme suyu, çamaşır suyu ve hayvan sulaması bu çeşmeden karşılanırdı. Kadınlar, çeşmenin olduğu bölgeye iner ve Dümrek Çayı'nın aktığı zamanda çeşmenin önünden geçen çaydan, çay suyunun azaldığı zamanlar ise çeşmeden su alarak elbise yıkarlardı. O zamanlar etrafta çalı çırpı çok fazlaydı. Onları yakarlardı. Bazen de yakacakları kadar odunu evden getirirlerdi. Yaktıkları ateşte su ısıtır elbiseleri yıkarlardı. Dümrek Çayı'nın suyu daha ince (yumuşak) olduğu için kışın dere akarken evlerde ve kahvede kullanılan içme suları oradan karşılanırdı. Fakat derenin suyu olmadığı zaman içme suları da çeşmeden karşılanırdı.

Bir müddet bu çeşme ve etrafı askeriye tarafından da kullanıldı. Çocukluğumda Troya Ovası'nda tarım yoktu. Sadece çayır olarak kullanılırdı. Çayırdan Nuri Köseoğlu öncülüğünde biçilen otlar Ezine'deki Koşulu Topçu Alayı'na götürülürdü ve oradaki beygirler bununla beslenirdi. Fakat 1947 ya da 1948 yılıydı, o zaman otları biçmediler ve iki üç yıl boyunca atları alıp ovaya yaylıma getirdiler, burada otlattılar. 200-300 kadar at vardı. Atları bu çeşmeden suluyorlardı. Bu kadar ata çeşmenin suyu yetmediği için de

bir müddet sonra derenin önünü tıkayıp bir kısmını da orada sulamaya başladılar. Atlar için gelen asker sayısı yüzden fazlaydı. Ovaya kalmaları için çadırlar kuruldu. Çeşmenin üst tarafında (dinlenme alanı olarak düzleştirildiği sırada tünelin çıktığı alan) ise mutfak yaptılar. Suya yakın olduğu için temizliği kolay oluyordu. Atlar kazıklara bağlıydı ve her biri çevresinde bir daire oluşturacak şekilde diğerinin sahasına girmiyordu. Otlar ziyan olmasın diye her gün kazıklar birer metre ileri alınıyor ve her at kendi alanında kalan otu yiyebiliyordu.

Köye suyun geliş tarihi ise 1957'yıdır. Bu Aynı zamanda elektriğin de geliş tarihidir. Dönemin muhtarı İsmail Aşkın ve köyde iki yıl öğretmenlik yaptıktan sonra Troya'da müdürlük yapmaya başlayan Hamit Kartal önderliğinde köye ve Troya'ya elektrik ve su sağlamak amacıyla bir çalışma başlatıldı. Hem köy konağı olarak kullanılmak üzere, hem de jeneratör koymak için eski caminin altında şimdi Troya Evi olarak düzenlenen bina yapıldı. Çeşmeye 100 metre mesafede ise “keson” kuyu yapıldı. Köyde ise köyün en yüksek noktası olan şimdiki caminin şadırvanının olduğu yere bir depo yapıldı. Aşağıdan basılan su bu depoda birikecek ve köye dağıtılacaktı. Fakat bunları yaptıktan sonra jeneratör alacak bir bütçe kalmadı. 1957 yılının Eylül ayıydı. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Troya'ya geldi. O zaman Troya yolu köyün içinden geçtiği için de köyde durdu. Hamit Kartal yapılan santral binasını gösterdi, keson kuyu ve köydeki depoyu anlattı. Buraya bir jeneratör kurup hem köyün içme suyunu hem de Troya'nın aydınlatmasını yapmak istediğini söyledi. “Sayın Cumhurbaşkanım sizden bir jeneratör talep ediyoruz” dedi. Cumhurbaşkanı sekreterine “not al” dedi. O da not aldı. Takribi 15 gün sonra Çekoslovak malı Skoda marka 15 kw'lık bir jeneratör geldi. Jeneratör kuruldu ve elektrik üretimine başlandı. İlk etapta elektrik sadece Troya ve köydeki sokak lambalarına verildi. Köydeki depoya da su basıldı. Böylece 1957 yılının Kasım ayında köyümüze hem elektrik hem de su gelmiş oldu. Köydeki sokaklara 5-10 tane çeşme yapıldı ve depoda biriken su bu çeşmelere verildi böylece suya ulaşmak kolaylaştı (29.01.2024/Tevfikye Köyü).

Resim 9: Kaynak kişiler (soldan saęa doğru); Süreyya Yücel (d. 1956), Nazmi Belik (d. 1950), Adem Demirtaş (d.1948)

Resim 10: Mehmet Ali Toprakkarıřtran (d. 1938)

3. TROYA'NIN BATI YAMACINDA KEŞFEDİLEN İLK TÜNEL SİSTEMİ

Genel olarak Troya sırtının en üst kısmı kireçtaşı tabakalarından oluşmaktadır. Bunlar çatlak sistemleri yoluyla suları derinlere sızdırabilen kayaçlardır. Kireçtaşı tabakalarının altında bulunan kumlu tabaka tarafından emilen bu su, kumlu katmanların altında bir kil tabakasının bulunduğu yerlerde suyu geçirmeyen bu tabakayı takip ederek, Troya sırtının kuzeyindeki gibi dik yamaçlar boyunca küçük kaynaklar olarak ortaya çıkabilmektedir (Kayan, 2000: 140-143). Nitekim Prof. Dr. İlhan Kayan, yaptığı yayında, bu çalışmada ele aldığımız “İki Kurnalı Çeşme” ve onun batısında ikinci bir su kaynağı olduğunu belirtmiştir (Kayan, 2000: 140, fig. 8). Bu kaynak etekte batıya uzanan tarla yolu kenarındadır. Öte yandan Kumkale-Tevfikiye yolunun Tevfikiye'ye ulaşan rampa kısmında yol yapımı sırasında büyük bir tünelin ortaya çıktığı, kapatılarak üzerine yol yapıldığı ve şu anda kullanılmaya devam eden yolun altında kaldığı köylüler tarafından belirtilmiştir. Bu da köylülerin “asıl büyük tünel yol yapımı sırasında ortaya çıktı, fakat yolu yapmak için kapattılar” anlatımıyla uyum sağlamaktadır. Bieg ve Aslan ise yaptıkları araştırmada bölge halkının bu tür tünellerin “Ajaxtepe’de, Tevfikiye’nin kuzeyindeki Kumkale’de, Araplar Vadisi’nde ve Taşlıtarla’da (Halileli yakınlarında)” da bulunduğunu söylediklerini

aktarmaktadırlar (Bieg-Aslan, 2006: 143, dipnot 42). Fakat Aias (Ajaxtepe /Ajax) Tümülüsü hakkında köylülerin tünel ya da “mağara” olarak belirttikleri şey tümülüsün dromosudur. Yaptığımız görüşmelerin birçoğunda tümülüsün dairesel tonozlu dış geçidi (Rose-Körpe, 2016: 373-385) veya girişi “mağara” olarak nitelendirilmiştir. Benzer su tünellerinin Kumkale sırtında olma ihtimali yüksektir. Hatta bu bölgede bu tür su kaynaklarının varlığı da Troyalıların yerleşmek için bu bölgeyi tercih etmelerinin nedenlerinden biri olarak dikate alınmalıdır (Kayan, 2000: 142).⁴

Bölgenin ilk sakinleri söz konusu bu jeolojik özelliklerin farkına varmış olmalıydılar. Yüzeysel suya doymuş kumlu tabakalara kadar inen kuyular kazmaları bunu göstermektedir. Fakat kuyulardan sağlanan su, ihtiyaçlarını kısmen karşılasa da muhtemelen yeterli değildi. Kuzeydoğu Bastiyonu'na bağlı olan büyük kuyu veya sarnıç, gözenekli tabakalardan sızan suyun kullanımına ilişkin başka bir örnektir (Korfmann, 1998: 44-45; 1999b: 16-17; Kayan, 2000: 142).

Troya sırtının batı yamacındaki su toplama tünellerinde 1997-2000 yılları arasında çalışma yapılmıştır (Korfmann, 1998: 57-61; 1999a: 360; 1999b: 22-23). İlk olarak 1879 yılında Schliemann tarafından kazılan, fakat zamanla tekrar dolan tünelin kazılması gerekliliği ortaya çıkmış ve 1997 yılında yapılan çalışmalar sırasında söz

⁴ Prof. Dr. İlhan Kayan'ın bu yaklaşımı ile köyde yaşayan 86 yaşındaki Mehmet Ali Toprakkarıştıran'ın şu yaklaşımı birbiriyle örtüşmektedir: “Büyük olasılıkla köy burada böyle bir kaynak suyu olduğundan dolayı kurulmuştur.

Hatta ben Troya'nın dahi bu kaynaklar nedeniyle buraya kurulduğunu düşünüyorum. Bu çeşme olmasa ne Troya ne de bizim köy olurdu.” (29.01.2024/Tevfikiye Köyü).

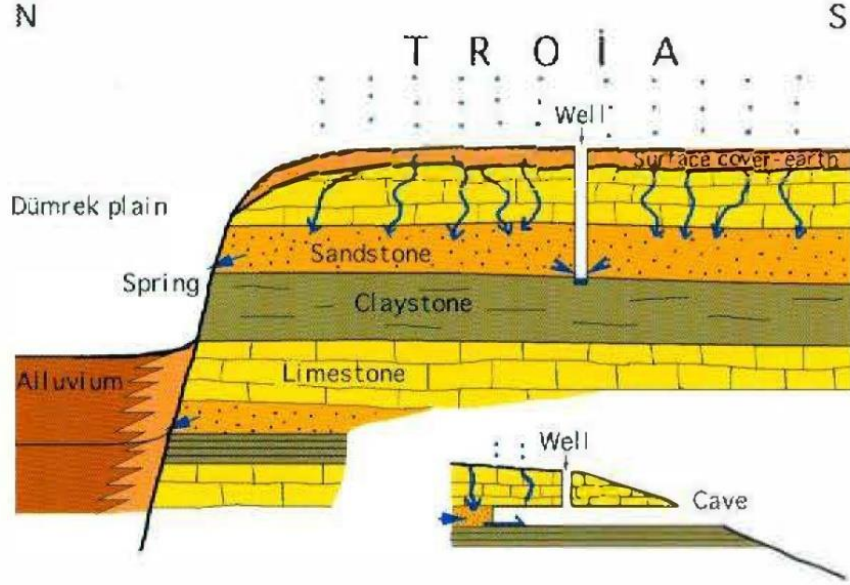
konusu tünel daha geniş çaplı bir çalışmayla açığa çıkarılmıştır (Korfmann, 1999a: 360). Bu yapay su yolu, kentin üzerinde kurulduğu yüzey ile su geçirmeyen ve su yolunun tabanını oluşturan kil tabaka arasına yapılmıştır. Bu arada kalan su geçiren kaya katmanı ile toprak yüzeyden sızan sular aşağıdaki kil katman üzerinde birikmektedir. Bu aralıkta yapılan yapay su yoluna sızan sular burada toplanmaktadır. Bir ırmak gibi düşünüldüğünde ne kadar çok kolu varsa o kadar gür olacaktır. Bu nedenle de ana tüneli besleyen ve suyun çoğalmasını sağlayan kollar vardır. Bunlar tıpkı bir ağacın kökleri gibi kentin altına yayılmışlardır. 2000 yılında yapılan kazılar sırasında ortaya çıkan en az 150 m uzunluğundaki tünel ise MÖ 2. binyıla tarihlenmiş ve bu da bu sistemin Tunç Çağı boyunca devam ettiğini ve geliştirilerek kullanıldığını göstermektedir.

Bu çalışma sırasında üç tünel tespit edilmiş ve bu tünellerin de farklı kollara ayrıldığı anlaşılmıştır (Korfmann, 2000a: 289; 2000b: 32-36; 2001d: 281; 2001e: 37-39; 2002: 45). Söz konusu tünellerin insan eliyle yapılmış olduğu anlaşılmıştır. Burası bir su deposu olarak tasarlanmıştır.

Muhtemelen Troya'nın yakın çevresindeki su kaynaklarına ulaşımın zor olduğu, savaş tehdidi ve benzeri durumlarda kentin su ihtiyacını karşılamak amacıyla planlanmış ve yapılmış bir sistemdir.

Korfmann, bu tünellerin ayrıca “Yer Altı Dünyasına Yol” başlığıyla ele almıştır. Özellikle günümüzde Troya Müzesi'nde yer alan Alaksandu Antlaşması'nda adı geçen önemli bir tanrı olan KASKAL.KUR. ile bağlantı kurması önemlidir (Korfmann, 2001d: 281; Korfman, 2002, 3-4). Bu ismin bileşenlerinden KUR; “yer altı dünyasına giden” KASKAL; “yol” anlamına gelmektedir diyen Korfmann, Hititler'in bu deyiimi yapay yer altı su yolları için kullandıklarını vurgulamıştır.

Troya sırtının batı yamacındaki insan yapımı bu tüneller (KASKAL.KUR), bölge halkının mevcut jeolojik katmanların özelliklerini keşfedip yararlandıkları özel bir örnektir. Üstteki kireçtaşı ve alttaki kil çökelti katmanları arasından sızan yeraltı suyu, kazılmış olan dar tünellerde toplanıp bağlandıkları geniş tünelin ağzından dışarı çıkmaktadır. (Kayan, 2000: 140).

Çizim 1: Troya'nın yeraltı suyu, kuyular ve kaynak oluşumuna ilişkin şematik çizim (Kayan, 2000: 140).

Resim 11: Troya sırtının batı yamacındaki tünel sisteminin ağız kısmı ve önündeki yapılar (Troya Kazı Arşivi)

Resim 12: Troya sırtının batı yamacındaki su toplama tüneli, duvarlardan sızan sular birikmekte ve dışarı akmaktadır (Troya Kazı Arşivi)

Troya'daki eski kuyularda bugün su bulunmamaktadır. Troya sırtının batı yamacında yer alan tünelleri besleyen kolların yüzeyinde Troya Aşağı Şehri ve kalesinin arkeolojik kalıntılarında oluşan bir örtü vardır. Metrelerce kalınlıkta ve içinde geçirgenliği azaltan birçok kalıntı olan bu örtü, suyun yüzeyde kalmasına akıp gitmesine ve geçirgen özelliği olan kireçtaşı tabakasına ulaşmasına büyük oranda engel olmaktadır (Kayan, 2000: 141-143). Bu nedenlerden dolayı Troya'nın batı tarafında yer alan bu kaynaktan suyun azalmaya başladığı anlaşılmaktadır. Dolgu toprağın daha az olduğu Troya ile Tevfikiye köyü arasındaki alanda ise yağmur suları, özellikle yüzey eğiminin hafif olduğu alanlarda

yüzeydeki kireçtaşı tabakalarının çatlaklarından kolaylıkla sızabilmekte ve alttaki gözenekli tabakalara ulaşabilmektedir. Bu nedenle de kuzeyde yer alan ve aktif olarak kullanılan insan yapımı tünel veya tünellerden daha fazla su sağlandığı anlaşılmaktadır.

Korfmann, batı yamaçtaki kaynağı değerlendirirken “Troya'da, prensipte bu tip başka yeraltı yapılarının da gün ışığına çıkabileceği anlaşılmaktadır.” demektedir (Korfmann, 2001a: 74). Nitekim bu makalenin ana konusunu oluşturan Troya'nın kuzeydoğusundaki yeni kaynak bu görüşü desteklemektedir.

Korfmann, Troya sırtının batı yamacında yer alan su toplama tünellerine bağlı olan dışarıdaki sistemi şu şekilde açıklamaktadır: “bir zamanlar sert bir kaya yüzeyi üzerinden, yapay bir oluk yardımıyla dışarı ak-maktaydı. Bu oluk, kayaya oyulu, daire şeklinde azami bir metre genişliğe sahip birbirine bağlı dört tane “tekne” veya

“kuyu”dan oluşan bir sistemle sona eriyordu.” (Korfmann, 2001a: 74-75). Tunç Çağı’nda burada daha fazla kuyu olduğu düşünülmektedir. Fakat Roma Dönemi’nde burada yapılan bir havuz nedeniyle bunların yok edildiği anlaşılmaktadır (Korfmann, 2000a: 289).

Resim 13: Troya sırtının batı yamacında yer alan su toplama tünelleri dışarıdaki bu sistemle son buluyordu (Troya Kazı Arşivi)

Roma Dönemi’ne ait havuzların altında çıkan su sistemi için tarihlendirme çalışması yapılmıştır. Bu araştırma Heidelberg Üniversitesi Bilimler Akademisi, Radyometri Bölümü tarafından gerçekleştirilen çalışmada 230Uran/ 234Thorium-metodu ile yapılan tarihlendirme sonucu bu sistem MÖ 3000-2500 tarihleri arasına yerleştirilmiştir (Korfmann, 2001d: 281). Bu tünellerin bu dönemde dini bir anlamı da vardı (Korfmann, 2001b: 349). Homeros’un eserlerini

kaleme aldığı dönemde bunların var olduğu yukarıda yer alan Homeros metninden anlaşılmaktadır (Korfmann, 2001a: 75). Korfmann, MÖ 2. binde aşağı şehrin içinden su toplama tünellerine inen bir delik olması gerektiğini düşünmektedir. Aynı zamanda şehrin içinde tünelleri takip ederek açılan kuyulardan su sağlandığı düşünülmüştür (Korfmann, 1999a: 360). Fakat Roma Dönemi’nde görkemli bir su yolu ile

şehre su getirilmiş⁵ ve aşağı şehirdeki konut inşası hızlanmıştır (Aylward - Bieg - Aslan, 2002: 397-428). Antoninler Dönemi'nde, konutların batısında kalan tünel sisteminin önüne balık çiftlikleri kurulduğu söylenmiştir (Rose, 1999: 55-61; Rose, 2001: 185).

4. SİGEİON SIRTISI/SUBAŞI TEPE SU TOPLAMA TÜNELİ

Lesboslular tarafından kurulan Sigeion Kenti, Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi ile birleştiği noktada, Kara Menderes (Skamandros) Nehri'nin oluşturduğu Troya Ovası'nın kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Yerleşmenin yer aldığı plato denizden 45-60 metre yüksekliktedir. Ege Denizi'ne dik bir yamaçla inen bu platonun yüzeyi yaklaşık 860 metre uzunluğunda olup 150-230 m arasında değişen genişliğe sahiptir. Platonun yüzölçümü yaklaşık 15 dönümdür. Yerleşimdeki devamlığı temsil eden Yenişehir Köyü, Çanakkale savaşları ile birlikte terk edilmiş ve 1915 yılından sonra yıkılmıştır. Bu platonun güneyinde bir başka plato daha yer almaktadır. Yenişehir'e 1 kilometre uzaklıkta olan güney platosu, Spratt Platosu veya Subaşı Tepe olarak adlandırılmaktadır. Sigeion'un bulunduğu sırt kuzeye doğru Orhaniye tabyalarına doğru alçalarak devam eder. Kuzey ucunda ise Troya savaşı kahramanlarına atfedilen iki Tümülüs bulunmaktadır. Troya

ise buradan yaklaşık 6 kilometre uzaklıkta Kara Menderes Nehri'nin doğusunda yer almaktadır.⁶

1550'lerden sonra Sigeion harabelerinin üzerine Yenişehir ismiyle bir Rum köyü kurulduğu bilinmektedir. Yenişehir 16. yüzyıldan itibaren seyyahların uğrak noktası haline gelmiştir. Bu tarihten sonra seyyahların kayıt altına aldıkları yazıtlar ve Sigeion sikkeleri sayesinde kentin yerini belirlemek kolaylaşmıştır.

1551 yılında bölgeyi ziyaret eden Nicholas Nicholay ve 1573 yılında burayı ziyaret eden Fresne Canaye'nin anlatımlarından burada bir Rum köyü olduğu açıkça anlaşılmaktadır (Nicholay, 1567). Yenişehir köyü ile ilgili günümüzde hiçbir kalıntı kalmamıştır (Bieg-Aslan, 2006: 136; Polat, 2018b: 44).

Bölgenin askeri statüsünün sona ermesiyle birlikte Sigeion ve çevresi 2001 ve 2004 yıllarında Troya Kazı Ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmaları kapsamında ziyaret edilmiştir. Rüstem Aslan ve Gebhard Bieg tarafından yapılan araştırmada platonun denize dik olarak inen batı yamacının ortasında sazlıklarla çevrili büyük bir incir ağacının olduğu yerde bir su tüneline ait giriş tespit edilmiştir (Bieg-Aslan, 2006: 138).

⁵ "Kemerdere kaynaklarından çıkan sular Roma Dönemi'nde Troya'ya yönlendirildi. İlk önce suyun güney yamacından kuzeye aktarılması gerekiyordu. Bu nedenle güney yamacının suyu toprak borularda toplanıyor ve küçük derelerden küçük su kemerleriyle geçiyordu. Toplanan güney sularının tamamı daha sonra muhteşem bir su kemeri ile kuzey

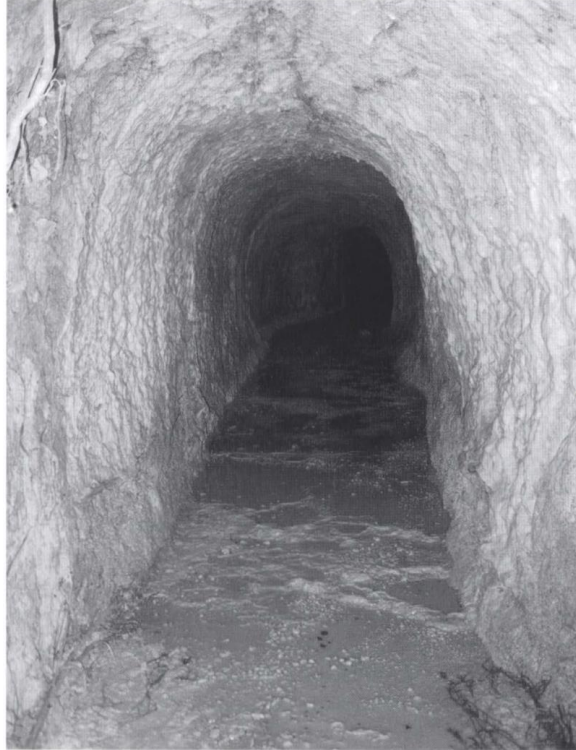
yamaca aktarılmış ve buradaki sızıntı sularla birleştirilerek 7 km kadar kuzeydeki Troya'ya iletilmiştir." (Kayan, 2000: 143-144)

⁶ Sigeion Antik Kenti'nin tarihi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Schafer, 2012: 239-261; Bieg-Aslan, 2006: 133-137; Polat, 2018b: 44-45.

Bu tünellerle ilgili ilk önemli bilgileri ise Carl Friedrich Lehmann-Haupt'tan öğrenmekteyiz. Waldemar Belck ve Carl Friedrich Lehmann-Haupt'un aldıkları izinler doğrultusunda Osmanlı Devleti toraklarında yüzey araştırmaları yapmışlardır (Genç, 2019: 35-54). Alman oryantalist ve tarihçi olan Lehmann-Haupt, 1918 yılında yayınladığı "Priapos-Troja-Sigeion" isimli yayında Sigeion tünellerini anlatmıştır (Lehmann-Haupt, 2020: 429-434).

Bieg ve Aslan tarafından yapılan detaylı incelemeler sonucunda tünellerin tıpkı Troya'da olduğu gibi su elde etmek için

yapıldıkları anlaşılmıştır. Araştırmacılar, Sigeion'un herhangi bir kuşatmaya maruz kalması durumunda Kara Menderes Nehri'ne ulaşımı kesileceğinden önlem amaçlı bu şekilde bir su kaynağı oluşturduklarını belirtmişlerdir. Bu yoruma bakıldığında yapılma nedenleri Troya'dakilerle aynıdır. Burada da tıpkı Troya'da olduğu gibi tünellerin içine açılan çukurlarda su birkmiş ve bir sarnıç görevi görmüştür. Tam bir tarihleme yapmak mümkün olmamışsa da farklı dönemlerde genişletilerek kullanılmaya devam edilmiştir (Bieg-Aslan, 2006: 141-142).

Resim 14: Sigeion sırtı/Subaşı Tepe'deki su toplama tüneli (Bieg-Aslan, 2006: 140).

5. SONUÇ

Troya çevresindeki yüzey ve yeraltı suları nispeten bol olsa da Troya'da yaşayan insanlar her zaman alternatif su sağlamanın yeni yollarını geliştirmeye ilgiliniyorlardı. Kentte derin kuyular, Kuzeydoğu Bastiyonu'nun altında büyük bir kuyu veya sarnıç, batısında yapay tünellerden oluşan su toplama sistemi (KASKAL.KUR) ve Roma Dönemi'nden itibaren modern Kemerdere köyünün yakınında güneyden Troya'ya su getiren bir su kemeri vardı (Aylward - Bieg - Aslan, 2002: 397-428).

Bu çalışmada günümüz sakinleri tarafından yakın zamana kadar köyün temel su kaynağı olarak kullanılan "İki Kurnalı Çeşme" ve 2022 yılında da Tevfikiye Muhtarlığı tarafından etrafında yapılan bir çevre düzenlemesi sırasında keşfedilen ve halen aktif olarak su sağlayan yeni tünel, eski tüneller ile birlikte yeniden değerlendirilmiştir. Girişindeki örme taş duvarların yanı sıra üst örtüsü ile de insan eliyle yapıldığı kesin olan bu tünel halen köylüler tarafından hayvanların sulandığı çeşmeyi besleyen en önemli su kaynağıdır. Aynı zamanda günümüzde kullanılan modern su sisteminin arıza yapması durumunda köylülerin günlük kullanım için su sağladıkları en yakın kaynaktır.

Tespit edilen bu kaynaktan pişmiş toprak künklerle çeşmeye ulaşan su, batı tarafındaki kurnaya bağlıdır ve bu çeşmeden akan suyun debisi 1 litre/11sn'dir. Diğer doğu tarafında kalan kaynaktan gelen boru ise

doğu tarafındaki kurnaya bağlanmıştır ve daha güçlü akan bu suyun debisi ise 1 litre/6 sn'dir. Sadece bu çeşmeden elde edilen günlük su miktarı ortalama 10.000 litredir. Bu ortalama 200 kişilik bir köye yetebilecek bir kaynaktır ve Troya çevresinde aynı sistemle çalışan tek kaynak değildir. Nitekim Korfmann, 1998 yılı kazılarında buna benzer bir hesap yapmış ve Troya'nın batısındaki su toplama tünellerinde yağmurlu havalarda toplanan suyun günlük 3000 litre olduğunu vurgulamıştır (Korfmann, 2000a: 289).

Çeşme ve arkasında yer alan kaynaktan elde ettiğimiz bu veriler, bu tür yapılardan sızan suyun nasıl ciddi bir kaynağa dönüştüğünü göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Troya halkının İlk Tunç Çağı'ndan itibaren böyle bir çaba içine girmelerinin ne kadar isabetli olduğunu da kanıtlar niteliktedir. Troya platosu üzerindeki su kuyuları, küçük yamaç kaynakları ve Kemerdere su sistemi günümüzde çok az kişinin ilgisini çekse de bunlar Troya halkı için birer can damarıydı ve bu damarlardan biri Tevfikiye köylüleri, yani "Son Troyalılar"⁷ için akmaya devam etmektedir.

Çeşme ile birlikte onun kaynağını oluşturan su toplama tüneli Müze Müdürlüğü'nün 13.04.2022 tarih ve 2396174 sayılı yazısı ile tescile önerilmiştir. Çanak-kale Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 24.10.2022 tarih ve 8343 sayılı kararıyla çeşme ve kaynak yapısı ayrı ayrı tescil edilmiştir.

⁷ Son Troyalılar kavramı ve Tevfikiye köyü ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Polat, 2018a.

Kaynakça

- Aylward, W., Bieg, G. & Aslan, R. (2002). The Aqueduct of Roman Ilion and the Bridge Across the Kemerdere Valley in the Troad. *Studia Troica*, 12, 397-428. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Aslan, R. (2012). Troas Bölgesi'nde Göçler, Diller ve Kültürler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ Dergisi*, 13, 17-30.
- Atabay, M. (2005). 1877-1950 Yılları Arasında Çanakkale'ye Göçler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ Dergisi*, 3, 92-107.
- Bieg, G. & Aslan, R. (2006). Eine Quellhöhle In Spratt's Plateau (Subaşı Tepe) - Wo Lag Sigeion?. *Studia Troica*, 16, 133-146. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Genç, B. (2019). Waldemar Belck ve Carl Friedrich Lehmann'ın Araştırmaları. *Colloquium Anatolicum*, 18, 35-54.
- Homeros. (2010). *İlyada*. (Çev. A. Erhat, A. Kadir). Can Yayınları.
- Kayan, İ. (2000). The Water Supply of Troya. *Studia Troica*, 10, 135-144. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Korfmann, M. (1998). Troya - Ausgrabungen 1997. *Studia Troica*, 8, 1-70. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Korfmann, M. (1999a). 1997 Troya Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 20/1, 357-370.
- Korfmann, M. (1999b). Troya - Ausgrabungen 1998. *Studia Troica*, 9, 1-34. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Korfmann, M. (2000a). 1998 Yılı Troya Kazı Sonuçları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 21/1, 287-298.
- Korfmann, M. (2000b). Troya - Ausgrabungen 1999. *Studia Troica*, 10, 1-52. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Korfmann, M. (2001a). Wilusa/(W)İlios Yaklaşık M.Ö. 1200'ler İlion Yaklaşık M.Ö. 700'ler. J. Latacz (Ed.). *Troya Düş ve Gerçek*(ss. 64-76). Homer Kitabevi. İstanbul.
- Korfmann, M. (2001b). Tarih Öncesi Yerleşim Yeri, Hisarlık Tepesi: En Alttan Üste Doğru Troya'nın On Kenti. J. Latacz (Ed.). *Troya Düş ve Gerçek* (ss. 347-354). Homer Kitabevi. İstanbul.
- Korfmann, M. (2001c). Yüksek Troya Kültürü (Troya VI ve VIIa): Bir Anadolu Kültürü. J. Latacz (Ed.). *Troya Düş ve Gerçek* (ss. 395-406). Homer Kitabevi. İstanbul.
- Korfmann, M. (2001d). Troya 1999 Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22/1, 279-288.
- Korfmann, M. (2001e). Troya/Wilusa - Ausgrabungen 2000. *Studia Troica*, 11, 1-50. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Korfmann, M. (2002). 2000 Yılı Troya Kazı Sonuçları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23/1, 1-10.
- Lehmann-Haupt, C. F. (2020). Priapos - Troja - Sigeion. *Klio: Beiträge zur alten Geschichte*, 15, 429-434.
- Nicholay, N. (1567). *Les navigations, peregri-nations et voyages, faits en la Turqie*. Lyon.
- Polat, F. (2018a). *Tevfikiye Köyü: Son Troyalılar*. Pozitif Matbaa, Ankara.

- Polat, F. (2018b). *Yeniköy: Troya'nın İlk Savunma Hattı*. Pozitif Matbaa, Ankara.
- Polat, F. (2022). Etnoarkeolojik Bir Bakışla Troya Tarihi Milli Parkı'nda Devşirme Malzeme Kullanımı. *Anadolu'da Etnoarkeoloji Araştırmaları (Prehistorik Dönemlerden Günümüze Kadar)* (ss. 285-317). Doruk Yayınları, İstanbul.
- Polat, F. (2022). Bulgaristan Göçleri Sonrası Troya Çevresinde Kurulan Yeni Köyler ve Yerleşik (Manav) Köylerle Yaşanan Sorunlar. *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'ye Yapılan Göçler, Göçmenlik ve Sosyal Uyum* (ss. 35-61). Ankara.
- Polat, F. (2023). *Etnoarkeolojik Bir Bakışla Troya Tarihi Milli Parkı'nda Taşınabilen Taşlar*. İlion Yayınları, Ankara.
- Rose, C. B. (1999). The 1998 Post-Bronze Age Excavations at Troya, *Studia Troica*, 9, 55-61. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Rose, C. B. (2001). Yunan ve Roma Dönemlerinde İlion: Tarih ve Kazı Buluntuları. J. Latacz (Ed.). *Troya Düş ve Gerçek* (ss. 180-189). Homer Kitabevi. İstanbul.
- Rose, C. B. & Körpe, R. (2016). The Tumuli of Troy and the Troad. Olivier Henry, Ute Kelp (Ed.). *Tumulus as Sema, Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC* (ss. 373-385). De Gruyter.
- Schafer, T. (2012). Sigeion, Troas Bericht Über Die 2. Grabungskampagne 2010. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33/2, 239-261.
- Schliemann, H. (1881). *Reise in der Troas im Mai 1881*. F. A. Brockhaus. Leipzig.
- Schliemann, H. (2014). *Troas'ta Yolculuk - Troya'dan İda Dağı'na*. Say Yayınları. İstanbul.

Bilgi Alınan Kaynak Kişiler

- Mehmet Ali Toprakkarıştıran (d. 1938)
- Süreyya Yücel (d. 1956)
- Nazmi Belik (d. 1950)
- Adem Demirtaş (d.1948)